

УДК 159.923.2:378
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-4-5>

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кетлер-Митницька Т. С.

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри спеціальної освіти та психології

КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

вул. Наукового містечка, 59, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-1665-4282

catmeatt@gmail.com

Ключові слова:

*посттравматичне зростання,
соціономічні спеціальності,
духовні зміни, сила
особистості, ставлення до
інших, цінність життя, нові
можливості.*

У статті подано результати емпіричного дослідження особливостей посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей. Розкрито основні вимоги до фахівців домагаючих професій: уміння розуміти клієнтів, надавати емоційну підтримку, активно співпрацювати, допомогати іншим в самореалізації та прийнятті оптимальних рішень тощо. Показано емоційну перевантаженість спеціалістів зазначеного профілю в умовах війни, а також погіршення емоційного стану здобувачів вищої освіти. Пояснено важливість посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей як умови особистісної готовності до майбутньої професійної діяльності. Узагальнено результати емпіричного дослідження. Встановлено такі перетворення, пов'язані з переживанням студентами воєнних подій, як високий рівень зростання цінності життя, низькі рівні змін духовного розвитку та ставлення до інших. Виявлено, що тільки незначна кількість студентів почала відчувати внутрішню силу та здатність долати труднощі. Отримані дані засвідчили недостатню особистісну готовність здобувачів вищої освіти надавати підтримку майбутнім клієнтам. Підтверджено гіпотезу щодо існування статистично значущого зв'язку між показниками посттравматичного зростання (духовні зміни, індекс посттравматичного зростання, сила особистості, ставлення до інших та цінність життя) та віком опитаних. Не виявлено зв'язку віку з відчуттям нових можливостей та інтересів. Спроставано гіпотези щодо існування статистично значущого зв'язку між індексом посттравматичного зростання та обраною спеціальністю, індексом посттравматичного зростання та курсом навчання. Це підкреслює необхідність уточнення внутрішніх чинників посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей.

FEATURES OF POST-TRAUMATIC GROWTH OF SOCIONOMIC SPECIALTIES STUDENTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Ketler-Mytnytska T. S.

Candidate of Psychological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Special Education and Psychology
Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational
and Rehabilitation Academy” of Zaporizhzhia Regional Council*

Naukove Mistechko str., 59, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1665-4282

catmeatt@gmail.com

Key words: *post-traumatic growth, socionomic specialties, spiritual changes, strength of personality, attitude to others, value of life, new opportunities.*

The results of an empirical study of the features of post-traumatic growth of socionomic specialties students are presented in the article. The main requirements for specialists in helping professions are revealed: the ability to understand clients, provide emotional support, actively cooperate, help others in self-realization and make optimal decisions, etc. The emotional overload of specialists with such profiles in the conditions of war, as well as a decrease in the emotional state of higher education seekers, are shown. The importance of socionomic specialties students' post-traumatic growth as a condition of personal readiness for future professional activity is explained. The results of the empirical research are summarized. Established such transformations related to the students' experience of war events as a high level of growth in the value of life, low levels of changes in spiritual development, and attitude toward others. It is found that only a small number of students began to feel the inner strength and ability to overcome difficulties. The obtained data proved the insufficient personal readiness of higher education seekers to provide support to future clients. The hypothesis regarding a statistically significant relationship between indicators of post-traumatic growth (spiritual changes, index of post-traumatic growth, strength of personality, attitude towards others, and value of life) and the age of the interviewees is confirmed. The connection of age with the feeling of new opportunities and interests is not revealed. Hypotheses regarding a statistically significant relationship between the post-traumatic growth index and the chosen specialty, the post-traumatic growth index and the course of study are refuted. This emphasizes the need to clarify the internal factors of post-traumatic growth of socionomic specialties students.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пояснюється стрімким зростанням вимог до компетентності фахівців допомагаючих професій та, відповідно, професійної готовності студентів соціономічних спеціальностей в умовах війни. Акцентуємо значущість саме особистісної готовності. Тільки стресостійкі, впевнені, здатні забезпечити стабільність власного емоційного стану професіонали спроможні надати постраждалим висококваліфіковану допомогу. Водночас студенти соціономічних спеціальностей так само переживають травматичний досвід, який провокує важкі емоційні переживання в теперішньому та може мати віддалені наслідки щодо погіршення психічного здоров'я в майбутньому. У зв'язку із

цим вважаємо важливим вивчення психологічних умов особистісної готовності майбутніх фахівців допомагаючих професій, зокрема їхньої здатності до посттравматичного зростання.

Як свідчить огляд наукових джерел, на цей час у психологічній літературі широко представлені дослідження посттравматичного зростання учасників бойових дій, зокрема в якості чинника впливу на ПТСР та депресію (M. LaRocca, F. Scogin, R., M. Hilgeman, A. Smith та W. Chaplin) [1, с. 162–173], однієї з умов якості життя ветеранів з небезпечною хворобою або травмою (E. Martz, H. Livneh, S. Southwick, R. Pietrzak) [2, с. 1–8] тощо. Ґрунтовний аналіз посттравматичного зростання учасників АТО провів

Д. Зубовський, який встановив поширеність цього феномену серед українських військовослужбовців [3, с. 209]. Крім того, наявні дослідження тенденцій дезадаптації та адаптації у родинах учасників АТО (М. Маркова, Г. Росіньский) [4, с. 82], психологічної допомоги щодо активізації посттравматичного зростання осіб, що пережили воєнні події або втрату близьких, вимушених переселенців (В. Харченко, М. Шугай) [5, с. 113–136].

Набагато меншою мірою висвітлено особистісне зростання здобувачів вищої освіти в умовах війни. К. Кутіщенко, І. Власко та Н. Вінник розглянули посттравматичного зростання студентів у контексті їх ціннісних трансформацій [6, с. 629]. Водночас ми не виявили самостійних досліджень з питань посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей, у зв'язку із чим було вирішено емпірично встановити особливості цього феномену.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження особливостей посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей.

Завдання дослідження:

1) встановити рівні показників посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей;

2) перевірити гіпотезу щодо існування статистично значущого зв'язку між показниками посттравматичного зростання та віком опитаних;

3) перевірити гіпотезу щодо існування статистично значущого зв'язку між індексом посттравматичного зростання та спеціальністю;

4) перевірити гіпотезу щодо існування статистично значущого зв'язку між індексом посттравматичного зростання та курсом навчання.

Результати дослідження. Як свідчить аналіз О. Панькевич, до соціономічних професій належать ті, які пов'язані із соціальною взаємодією, збереженням та розвитком культури, організацією та управлінням суспільними стосунками. Їх представниками є психологи, соціальні робітники, педагоги різного профілю, журналісти та ін. Серед основних вимог до спеціалістів соціономічних професій авторка зазначає уміння ефективно працювати в команді, допомогати іншим в самовизначенні, самореалізації та прийнятті оптимальних рішень, співпереживати та надати емоційну підтримку [7, с. 191–192]. Ю. Бреус підкреслює значущість емоційної готовності фахівців допомагаючих професій до діяльності, до якої відносить як лад із собою (здатність розуміти власні емоції, почуття внутрішнього спокою, збереження рівноваги у конфліктних та кризових ситуаціях), так і позитивне ставлення до інших (здатність співпереживати, досягати взаєморозуміння, активно взаємодіяти, надавати емоційну

підтримку, адекватно реагувати на критику тощо) [8, с. 27–35].

Водночас протягом війни навантаження на фахівців соціономічного профілю зростає настільки, що ставить під загрозу їхнє власне психологічне благополуччя. Як визначають А. Мельничук і Т. Комар, постійний контакт з постраждалими, тісні емоційні стосунки із ними у контексті підвищення вимог з боку суспільства нерідко спричинюють професійне вигорання [9, с. 65–66].

Як встановили С. Ситнік, О. Мірошниченко та Г. Свіденьська, здобувачі вищої освіти під час війни також зазнають психологічної травматизації. У них підвищуються рівні тривоги, фрустрації, симптомів депресії, що чинить негавтивний вплив на діяльність та спілкування [10, с. 51]. У зв'язку із цим постає питання про спроможність майбутніх працівників соціономічної сфери до подолання руйнівного впливу травматичних подій на власний особистісний розвиток, більш того – переходу до посттравматичного зростання, яке, як влучно зазначає Т. Титаренко, може сприяти досягнення нової, вищої якості життя [11, с. 4].

Поняття «посттравматичне зростання» запровадили R. Tedeshi та L. Calhoun для позначення таких позитивних змін особистості після травми, які виходять за межі адаптації до проблеми, привносять у життя щось принципово нове [12]. До здобутків посттравматичного зростання Д. Зубовський відносить такі перестворення, як вироблення когнітивних схем, що підвищують стійкість до впливу травмуючих чинників; позитивні зміни у самосприйманні; появу альтруїзму та відданості; збільшення готовності до вираження почуттів; зміну життєвих пріоритетів, поглиблення мудрості [3, с. 48–52]. Т. Титаренко висвітлює підвищення особистісної зрілості та цілісності, відповідальності, автономності, готовності до саморозвитку, самоосвіти, вироблення конструктивних копінгів та покращення психологічного благополуччя [13, с. 115–120]. В. Климчук наводить дані про такі результати посттравматичного зростання, як зростання стресостійкості, пришвидшення посттравматичної адаптації та покращення фізичного самопочуття [14, с. 37]. Отже, посттравматичне зростання майбутніх фахівців соціономічної сфери здатно значно підвищити їхню особистісну готовність до професійної діяльності протягом кризового періода суспільного життя.

Емпіричне дослідження посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей в умовах війни було проведене у жовтні 2022 року на платформі онлайн-конструктору тестів Online Test Pad. У дослідженні взяли участь 244 здобувача вищої освіти Хортицької національної академії (м. Запоріжжя) за спеціальностями 053 Психологія, 016 Спеціальна освіта,

013 Початкова освіта, 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів освіти віком від 17 до 55 років.

В якості діагностичного інструменту обрано опитувальник посттравматичного зростання (Post Traumatic Growth Inventory), розроблений Р. Тадеші та Л. Калхаун (в адаптації М. Магомед-Емінова) [15, с. 186–187], методи математичної статистики – критерій кореляції Пірсона та однофакторний дисперсійний аналіз (в програмі IBM SPSS Statistics 21).

Для виконання першого завдання дослідження встановлено кількість студентів з низьким, середнім та високим рівнями кожного з показників посттравматичного зростання згідно зі шкалами опитувальника. У межах цього дослідження ми попросили опитаних відзначати зміни, пов'язані саме з воєнними подіями. Результати емпіричного дослідження наведено у таблиці 1.

Як видно з табл. 1, найбільший відсоток осіб з високим рівнем прояву зафіксовано за шкалою «Підвищення цінності життя». У 36,9% опитаних внаслідок переживання подій війни змінилися життєві пріоритети, вони стали цінувати кожен прожитий день, намагатися зробити його більш змістовним.

Низький рівень прояву переважає за шкалою «Духовні зміни». 50,4% опитаних відзначили, що їхня здатність розуміти духовні проблеми, віра, релігійність під час війни не зазнали жодних змін. За цією ж шкалою виявлено найменшу кількість осіб (32,4%), які повідомили про помірне зростання своєї духовності. Це узгоджується з результатами дослідження К. Кутішенко, І. Власенко та Н. Вінник, згідно з якими після початку війни найменшою мірою у студентів відбулися зміни щодо зростання релігійності та розуміння духовних питань, що авторки пояснили руйнуванням деяких уявлень про справедливість, духовність тощо [6, с. 629].

Значна кількість опитаних (42,2%) показали низький рівень за шкалою «Ставлення до інших». У них не відбулося суттєвих змін у схильно-

сті розраховувати на інших людей, відчувати душевну близькість з оточуючими, виражати свої емоції, співчуття іншим людям. Не змінилася їхня готовність докладати зусиль задля встановлення взаємин з людьми, цінувати їх.

Найменший відсоток респондентів, а саме 7, 4, отримали високий рівень за шкалою «Сила особистості». Лише ці опитані в результаті переживання подій війни стали краще розуміти, що можуть долати життєві негаразди, виявили, що вони значно сильніші, ніж вважали досі.

Показники загального індексу посттравматичного зростання розподілені по вибірці досить рівномірно: домінує середній рівень (47,1% опитаних), меншою мірою виражені високий та низький рівні (відповідно 30,7 та 22,2%).

Для виконання другого завдання дослідження здійснено перевірку гіпотези, що існує статистично значущий зв'язок між показниками посттравматичного зростання та віком опитаних. Застосування критерію кореляції Пірсона для $n=244$ встановило наявність значущих двосторонніх кореляцій віку опитаних та: духовних змін ($r=0,241$, $p\leq 0,01$); індексу посттравматичного зростання ($r=0,184$, $p\leq 0,01$); сили особистості ($r=0,174$, $p\leq 0,01$); ставлення до інших ($r=0,151$, $p\leq 0,05$); цінності життя ($r=0,150$, $p\leq 0,05$). Не виявлено статистично значущих зв'язків між віком та шкалою «Нові можливості».

Отримані результати не узгоджуються з даними, наведеними Т. Титаренко, згідно з якими посттравматичне зростання не має прямого зв'язку з віком. Водночас вчена зазначає наявність позитивних кореляцій із здатністю адекватно оцінювати події та переосмислювати травматичні події [11, с. 4–6]. На нашу думку, активізація посттравматичного зростання з віком може пояснюватися більшим життєвим досвідом, кращим знанням власних ресурсів подолання стресу, переконаністю у власній спроможності долати труднощі. Водночас виникає питання щодо впливу певних внутрішніх чинників посттравматичного зростання, які вимагають уточнення.

Таблиця 1

Рівні посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей

Рівні	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	Кількість осіб	Відсоток	Кількість осіб	Відсоток	Кількість осіб	Відсоток
Ставлення до інших	103	42,2	107	43,8	34	14
Нові можливості	86	35,2	87	35,8	71	29
Сила особистості	76	31,1	150	61,5	18	7,4
Духовні зміни	123	50,4	79	32,4	42	17,2
Підвищення цінності життя	57	23,3	97	39,8	90	36,9
Індекс посттравматичного зростання	54	22,2	115	47,1	75	30,7

Для виконання третього завдання дослідження здійснено перевірку гіпотези, що існує статистично значущий зв'язок між індексом посттравматичного зростання та спеціальністю опитаних. Застосування однофакторного дисперсійного аналізу встановило, що найвищий середній бал за цією шкалою (а саме 53,2) мають здобувачі освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта. Водночас недостатня значущість отриманих результатів (0,191) свідчить про неможливість пояснити розбіжності індексу посттравматичного зростання студентів спеціальністю, яку вони здобувають.

Для виконання четвертого завдання дослідження здійснено перевірку гіпотези, що існує статистично значущий зв'язок між індексом посттравматичного зростання та курсом навчання. Застосування однофакторного дисперсійного аналізу встановило, що найвищий середній бал за цією шкалою (а саме 53,48) мають здобувачі освіти першого курсу магістратури. Водночас недостатня значущість отриманих результатів (0,497) свідчить про неможливість пояснити розбіжності індексу посттравматичного зростання курсом навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей. Розкрито вимоги до фахівців допомагаючих професій, пояснено важливість посттравматичного зростання здобувачів освіти з відповідних спеціальностей для забезпечення особистісної готовності здійснювати кваліфіковану підтримку клієнтів в умовах війни. Емпірично встановлено, що опитані студенти соціономічних спеціальностей виявили помірну

здатність до посттравматичного зростання в умовах війни. Зросло усвідомлення ними цінності власного життя, прагнення наповнити змістом кожен прожитий день. Водночас привертають увагу низькі рівні змін духовного розвитку та ставлення до інших, готовності працювати над стосунками. Також занепокоєність викликає мала кількість студентів, які відчувають в собі внутрішню силу та здатність долати труднощі. У зв'язку з високими запитами суспільства до діяльності фахівців допомагаючих професій під час війни, зокрема щодо активної підтримки клієнтів, це свідчить про недостатню готовність здобувачів вищої освіти до майбутньої професійної діяльності.

У результаті дослідження підтверджено гіпотезу щодо існування статистично значущого зв'язку між показниками посттравматичного зростання та віком опитаних. Встановлено пряму залежність від віку готовності до позитивних особистісних змін в результаті травматичних подій, пов'язаних із війною, у таких сферах: духовні зміни, загальний показник посттравматичного зростання, сила особистості, ставлення до інших та цінність життя. Не виявлено зв'язку між віком та відчуттям нових можливостей та інтересів. Спроставано гіпотези щодо існування статистично значущого зв'язку між індексом посттравматичного зростання та обраною спеціальністю, індексом посттравматичного зростання та курсом навчання. Зазначені дані не пояснюють розподіл значень загального показника посттравматичного зростання. Перспективою подальших наукових розвідок є емпіричне дослідження внутрішніх чинників посттравматичного зростання студентів соціономічних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. LaRocca M. A., Scogin F. R., Hilgeman M. M., Smith A. J., Chaplin W. F. The impact of posttraumatic growth, transformational leadership, and self-efficacy on PTSD and depression symptom severity among combat Veterans. *Military Psychology*. 2018. Vol. 30. No 2. P. 162–173.
2. Martz E., Livneh H., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Posttraumatic growth moderates the effect of posttraumatic stress on quality of life in US military veterans with life-threatening illness or injury. *Journal of Psychosomatic Research*. 2018. Vol. 109. P. 1–8.
3. Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис.... канд. психол. наук ; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 2019. 285 с.
4. Маркова М.В., Росінький Г.С. Порушення здоров'я сім'ї демобілізованих військовослужбовців – учасників АТО: психопатологічний, психологічний, психосоціальний і сімейний виміри проблеми. *Український вісник психоневрології*. 2018. Том 26, випуск 1(94). С. 78–82.
5. Харченко В.Є., Шугай М.А. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу особистості : методичний посібник. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 160 с.
6. Кутішенко В.П., Власенко І.А., Вінник Н.Д. Трансформація цінностей студентів в умовах реконструкції ними травматичних подій початку війни в Україні. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина»)*. 2022. № 9(14). С. 616–633.

7. Панькевич О.О. Підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери до професійної взаємодії. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 7. Т. 2. С. 190–193.
8. Бреус Ю.В. Емоційна готовність до професійної діяльності як інтегративна властивість особистості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Психологія розвитку особистості в системі сучасної фахової підготовки* : монографія / за ред. В.В. Зарицької. Запоріжжя : КПУ, 2017. С. 27–48.
9. Мельничук А.Ю., Комар Т.В. П'ятикроковий алгоритм проведення супервізії фахівців соціономічного профілю засобами позитивної психотерапії Н. Пезешкіана. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Т. 33(72). № 3. С. 65–70.
10. Ситнік С.В., Мірошніченко О.М., Свіденська Г.М. Особливості емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни в Україні. *Габітус*. 2022. Вип. 3. С. 48–51.
11. Титаренко Т.М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології* : Зб. наук. праць. 2017. Вип. 5. С. 3–10.
12. Tedeshi R.G., Calhoun, L.G. The Posttraumatic Growth Inventory: *Measuring the Positive Legacy of Trauma*. *Journal of Traumatic Stress*. 1996. Vol. 9. P. 455–471.
13. Титаренко Т.М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 160 с.
14. Климчук В.О. Психологія посттравматичного зростання : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.
15. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.

REFERENCES

1. LaRocca, M.A., Scogin, F.R., Hilgeman, M.M., Smith, A.J., & Chaplin W.F. (2018). The impact of posttraumatic growth, transformational leadership, and self-efficacy on PTSD and depression symptom severity among combat Veterans. *Military Psychology*. Vol. 30. No2 [in English].
2. Martz, E., Livneh, H., Southwick, S.M., & Pietrzak R.H. (2018). Posttraumatic growth moderates the effect of posttraumatic stress on quality of life in US military veterans with life-threatening illness or injury. *Journal of Psychosomatic Research*. Vol.109 [in English].
3. Zubovskiy, D.S. (2019). Osobystisne zrostannia uchasnykiv ATO u posttravmatychnyi period [Personal growth of participants in the antiterrorist operation in the post-traumatic period]. Dissertation for a candidate of psychological sciences. Kyiv [in Ukrainian].
4. Markova, M.V., & Rosynskiy, H.S. (2018). Porushennia zdorovia simi demobilizovanykh viiskovosluzhbovtiv – uchasnykiv ATO: psykhopatolohichni, psykholohichni, psykhosotsialni i simeinyi vymiry problemy [Health disorders of families of the demobilized military - participants of the ATO: psychopathological, psychological, psychosocial and family dimensions of the problem]. *Ukrainskyi Visnyk Psykhonevrolohi*. Tom 26, vypusk 1(94) [in Ukrainian].
5. Kharchenko, V.Ye., & Shuhai, M.A. (2015). Psykholohichna diahnozyka ta korektsiia posttravmatychnoho stresovoho rozladu osobystosti : metodychnyi posibnyk [Psychological diagnosis and correction of post-traumatic stress disorder of the personality: methodical guide]. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
6. Kutishenko, V.P., Vlasenko, I.A., & Vinnyk, N.D. (2022). Transformatsiia tsinnostei studentiv v umovakh rekonstruktsii nymy travmatychnykh podii pochatku viiny v Ukraini [Transformation of students' values in the conditions of reconstruction of the traumatic events of the beginning of the war in Ukraine]. *Perspektyvy ta Innovatsii Nauky* (Serii «Pedahohika», «Psykhologhiia», «Medytsyna»). № 9(14) [in Ukrainian].
7. Pankevych, O.O. (2018). Pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery do profesiinoi vzaiemodii [Training of future specialists in the socioeconomic sphere for professional interaction]. *Innovatsiina Pedahohika*. Vyp. 7. T. 2 [in Ukrainian].
8. Breus, Yu.V. (2017). Emotsiina hotovnist do profesiinoi diialnosti yak intehratyvna vlastyvist osobystosti maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Emotional readiness for professional activity as an integrative property of the personality of future specialists of socioeconomic professions]. *Psykhologhiia rozvytku osobystosti v systemi suchasnoi fakhovoi pidhotovky : monohrafiia* [Psychology of personality development in the system of modern professional training: monograph] / za red. V.V. Zarytskoi. Zaporizhzhia : KPU [in Ukrainian].
9. Melnychuk, A.Yu., & Komar, T.V. (2022). Piatykrokovyi alhorytm provedennia supervizii fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu zasobamy pozytyvnoi psykhoterapii N. Pezeshkiana [Five-step algorithm for supervision of specialists of socioeconomic profile by means of N. Pezeshkian positive psychotherapy]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Psykhologhiia. T. 33(72). № 3 [in Ukrainian].

10. Sytnik, S.V., Miroshnichenko, O.M., & Svidenska, H.M. (2022). Osoblyvosti emotsiinykh staniv zdobuvachiv vyshchoi osvity pid chas viiny v Ukraini [Features of emotional states of higher educational institutions students during the war in Ukraine]. *Habitus*. Vyp. 3 [in Ukrainian].
11. Tytarenko, T.M. (2017). Osobystist pered vyklykamy viiny: psykholohichni naslidky travmatyzatsii [Personality before the challenges of war: psychological consequences of traumatization]. *Problemy politychnoi psykholohii : Zb. nauk. prats [Problems of political psychology: Collection of science works]*. Vyp. 5 [in Ukrainian].
12. Tedeshi, R.G., & Calhoun, L.G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: *Measuring the Positive Legacy of Trauma*. *Journal of Traumatic Stress*. Vol. 9 [in English].
13. Tytarenko, T.M. (2020). Posttravmatychnе zhyttietvorennia: sposoby dosiahnennia psykholohichnoho blahopoluchchia : monohrafiia [Post-traumatic life creation: methods of achieving psychological well-being: monograph]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
14. Klymchuk, V.O. (2020). Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia : monohrafiia [Psychology of Post-Traumatic Growth: a Monograph]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
15. Zlyvkov, V.L., Lukomska, S.O., & Fedan, O.V. (2016). Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiiakh [Psychodiagnosis of personality in life crisis situations]. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].